

מרים נביאת המים

מאת דב אלבוים

בפרשת בשלח אנו מגלים את מרים כדמות של נביאה. אבל מה ידוע לנו מן המקרא על פעילותה של מרים כמנהיגה רוחנית, שיכול להצדיק את הכינוי שלה - נביאה?

בפעם הראשונה שאני מוצא אותה בתפקיד ציבורי כלשהוא, היא מנהיגה את שירת הנשים לאחר קריעת ים-סוף. לאחר שפרעה וחייליו טובעים בים, משה מתחיל לשיר את שירת הים: אִזְּ יִשְׁרָאֵל וְיִשְׁרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת לַיהוָה וַיֹּאמְרוּ לְאִמְרוּ אֶשְׁיֶרָה לַיהוָה כִּי גָאָה גָאָה סוּס וְרִכְבּוֹ רָמָה בָּיָם: (שמות טו, א). בסוף שירת הים הגברית, מובא הסיפור הבא: וַתִּקַּח מִרְיָם הַנְּבִיאָה אַחֹת מֹשֶׁה אֶת הַתֵּף בְּיָדָהּ וַתִּצְאֵן כָּל הַנְּשִׁים אַחֲרֶיהָ בְּתַפִּים וּבַמְחֹלֶת: וַתַּעַן לָהֶם מִרְיָם שִׁירוּ לַיהוָה כִּי גָאָה גָאָה סוּס וְרִכְבּוֹ רָמָה בָּיָם: (שם, שם, כ-א). האם הסיפור הזה על מרים והנשים שהולכות איתה הוא חלק נוסף של שירת הים, או שמדובר במשהו אחר? הרי נאמר בתחילה שמשה התחיל את שירת הים והעם הצטרף אליו, וכאן, פתאום יש את התוספת על מרים הנביאה, אחות משה, שיוצאת בתופים ובמחולות. מדוע הכפילות הזו? האם זו כפילות, או שאולי זה סיפור אחר? המקרא מצמיד לשמה את התואר "נביאה", כלומר, יש לה תפקיד במערכת ההנהגה הרוחנית. היא חלק מן ההנהגה לא רק מפני שהיא מקורבת לחלונות הגבוהים, אלא היא נביאה.

מרים היא נביאה, אך גם משה ואהרון הם נביאים, מה אם כן הוא תפקידה של מרים? אם ממשיכים לקרוא את תלואות בני ישראל במדבר, מגיעים למסקנה שתפקידה של מרים קשור קשר ישיר למצוקות המים החריפה של בני ישראל במהלך המסע לארץ כנען:

וַיִּסַּע מֹשֶׁה אֶת יִשְׂרָאֵל מִיַּם סוּף וַיִּצְאוּ אֶל מִדְבַּר שׁוּר וַיֵּלְכוּ שְׁלֹשֶׁת יָמִים בְּמִדְבַּר וְלֹא מָצְאוּ מַיִם: וַיִּבְאוּ מִרְיָתָה וְלֹא יָכְלוּ לִשְׁתֶּת מַיִם מִמֶּרְהָ כִּי מָרִים הֵם עַל כֵּן קָרָא שְׁמָהּ מֶרְהָ: וַיִּלְנוּ הָעָם עַל מֹשֶׁה לֵאמֹר מַה נִּשְׁתָּה: וַיִּצְעַק אֵל יְהוָה וַיֹּרְהוּ יְהוָה עַץ וַיִּשְׁלַךְ אֵל הַמַּיִם וַיִּמְתְּקוּ הַמַּיִם שֶׁם שָׁם לוֹ חֶק וּמִשְׁפָּט וְשֵׁם נִסְהוּ: (שמות טו)

בפסוקים אלו מתחילה התבנית של סיפור נדודי בני ישראל במדבר – כל פעם אין מים והם צועקים ומתלוננים ואלהים כועס, ובסוף, בדרך זו או אחרת יש מים והרוחות נרגעות, עד למשבר הבא. נקרא עוד קטע ממצוקות המים של בני ישראל במדבר:

וַיִּסְעוּ כָּל עַדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּדְבַּר סִין לְמִסְעֵיהֶם עַל פִּי יְהוָה וַיַּחֲנוּ בְּרִפְדִּים וַאֲיִן מַיִם לִשְׁתֶּת הָעָם: וַיִּרְבֶּה הָעָם עִם מֹשֶׁה וַיֹּאמְרוּ תָנוּ לָנוּ מַיִם וְנִשְׁתֶּה וַיֹּאמֶר לָהֶם מֹשֶׁה מַה תִּרְיִבוּן עִמָּדִי מַה תִּנְסוּן אֶת יְהוָה: וַיִּצְמָא שָׁם הָעָם לַמַּיִם וַיִּלְן הָעָם עַל מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה הַעֲלִיתֶנּוּ מִמִּצְרַיִם לְהַמִּית אֹתִי וְאֶת בְּנֵי וְאֶת מִקְנֵי בְצָמָא: וַיִּצְעַק מֹשֶׁה אֵל יְהוָה לֵאמֹר מַה אֶעֱשֶׂה לָּעַם הַזֶּה עוֹד מְעַט וְסִקְלָנִי: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֵל מֹשֶׁה עֲבֵר לִפְנֵי הָעָם וְקַח אֶתֶּד מִזִּקְנֵי יִשְׂרָאֵל וּמִטָּף אֲשֶׁר הִפִּיתָ בּוֹ אֶת הַיָּאֵר קַח בְּיָדְךָ וְהִלַּכְתָּ: הִנְנִי עֹמֵד לִפְנֶיךָ שָׁם עַל הַצּוּר בְּחָרֵב וְהִכִּיתָ בַּצּוּר וַיִּצְאוּ מִמֶּנּוּ מַיִם וְשָׁתָה הָעָם וַיַּעַשׂ כֵּן מֹשֶׁה לְעֵינֵי זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיִּקְרָא שֵׁם הַמָּקוֹם מַסָּה וּמִרְיָה עַל רִיב בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְעַל נִסְתָּם אֶת יְהוָה לֵאמֹר הִישׁ יְהוָה בְּקִרְבָּנוּ אִם אֵין: (שמות יז א-ז)

גם הקטע הזה קשור במחסור במים. כיצד מתמודד משה עם שני המקרים שקראנו עתה? הוא משתמש במטהו. בקטע הראשון הוא משליך את המטה למים והם הופכים מתוקים, ובקטע השני הוא מכה במטה על הסלע ויוצאים ממנו מים. המטה, או השרביט, הוא מכשיר שלטוני בעל הקשר אגרסיבי, ומשה באמת

עושה בו שימוש אלים למדי – משליך אותו למים ומכה בסלע. חז"ל מקשרים את האגרסיביות של משה, בפרט בסיפור על הכאת הסלע, לכך שמשה לא זכה להכנס לכנען. למעשה, המקרא לא מפרט בברור את הסיבה בגללה משה לא נכנס לארץ המובטחת והנימוק של אלהים מזכיר איזו פרשייה של מי מריבה, מריבת מים (דברים לב, נא). חז"ל ממלאים את הפער הזה בסיפור בכך שהאל אמר למשה לבקש מן הסלע שיוציא מים ואילו משה היכה בו ללא שביקש ממנו. זה נראה תירוץ קלוש, מה גם שבטקסט המקראי האל אומר למשה בפירוש להכות בצור. וגם אם נקבל את הדיוק שמעמידים חז"ל, הרי מדובר באדם שהקריב את חייו למען גאולת העם ועשה את הבלתי יאמן, אז בגלל שקצת חרג מהוראות האל לא מגיע לו לזכות בפרס הגדול שכל תינוק מבני ישראל כן זוכה בו? זה לא נראה לי סיבה מספקת, בכל אופן, זה מה שאומרים חז"ל. אם כן, השאלות שהעלנו עד כה הן: ראשית, מדוע המקרא מתעקש לציין שגם משה וגם מרים הנהיגו את שירת הים, כל אחד בנפרד, ושנית, מה פשר הקשר בין מריבת המים לכך שמשה לא זכה להכנס לכנען.

ישנו סיפור שירת הים הסתום והמסתורי, ממנו התחלנו, וישנה "באר מרים", שאזכורה גם הוא תמציתי וקשה לפענוח: אִזְּשִׁיר יִשְׂרָאֵל אֶת הַשִּׁירָה הַזֹּאת עָלֵי בְּאֵר עֵינֵי לֵה: בְּאֵר חֲפְרוּהָ שְׁרִים כְּרוּהָ נְדִיבֵי הָעַם בְּמַחֲקָק בְּמִשְׁעָנְתָם וּמִמְדַבֵּר מִתְּנָה: (במדבר כא יז-יח). זוהי תחילתה של שירה ששרים לבאר. אחרי מצוקות קשות של מחסור במים במדבר נמצא פתרון והוא באר מרים. המקרא לא מספק מידע רב על הבאר הזו, ואחרי הפרשה הזאת מתה מרים ומצוקת המים חוזרת. לפיכך הסיקו חכמים שכל עוד חיה מרים, הבאר שעל שמה נבעה מים, ועם מותה יבשה. מקור תלמודי קדום מתאר את סיפורה של הבאר הזו של מרים:

וכך היתה הבאר שהיתה עם ישראל במדבר דומה לסלע מלא כברה מפכפכת ועולה כמפי הפך הזה עולה עמהן להרים ויורדת עמהן לגאיות מקום שישראל שורין היא שורה כנגדן מקום גבוה כנגד פתחו של אהל מועד נשיאי ישראל באין וסובבין אותה במקלותיהן ואומ' עליה את השירה עלי באר ענו לה עלי באר ענו לה והן מבעבעין ועולין כעמוד למעלה וכל אחד אחד מושך במקלו איש לשבטו ואיש למשפחתו שני באר חפרוה שרים וגו'. (תוספתא, מסכת סוכה, פרק ג, הלכה יא).

מתוארת כאן באר מופלאה, מיוחדת וניידת, שהיתה הולכת עם בני ישראל בנדודיהם במדבר. בכל פעם שבני ישראל היו חונים, התייצבה הבאר במקום גבוה מול אוהל מועד. כדי למשוך ממנה מים, מגיעים נשיאי ישראל וסובבים אותה ושרים לה. כלומר, בניגוד לסלע שמשה היכה כדי להוציא ממנו מים, באר מרים מתרצה ונובעת רק כשמפתים אותה בשירה. מדוע טרחו חכמי המשנה לספר לנו את האגדה המופלאה הזאת? לדעתי, יש כאן העמדה של הדרך בה משה מציל את העם ומספק להם מים בהכאת הסלע לבין מרים והבאר המופלאה שלה. הבאר היא בעצם הייצוג של מרים. מעניין לקרוא באגדה, שנשיאי ישראל מגיעים לבאר עם מקלותיהם, אך אינם משתמשים בהם כלל. כלומר, יש בידם את סמל הסמכות, שהוא המטה או השרביט, כמו למשה, אך במקרה של באר מרים, לא משתמשים בסמל הסמכות, אלא בשירה. יותר מזה, הבאר הזו נובעת לכל אחד באופן אישי. כל נשיא צריך לשיר לה כדי שזו תנבע מים לשבט שלו או למשפחתו, וכל נשיא מושך את המים עד למאהל שלו. במקרה של משה, רק הוא יכול היה להוציא מים מן הסלע, וכאן לא רק שכל אחד יכול להוציא מים מן הבאר, אלא כל אחד חייב לעשות זאת, באופן אישי. פרט חשוב נוסף במדרש הזה הוא מיקומה של הבאר כנגד אוהל מועד. באופן סמלי, המיקום מעיד על כך שבאר מרים היא אנטייתזה לאוהל מועד, המייצג את משה.

המים ושיטות השונות להוצאתם הופכים סמל לשיטות שונות של מנהיגות, של נבואה ושל תקשורת עם האל. האם תקשורת עם האל תלויה בצד שלישי, במתווך שרק הוא יכול לדבר עם האל, או שכל אחד יכול לחולל את נס המים? אלו שאלות עמוקות מאוד. מי צודק? איזו שיטה נכונה יותר? התשובה מצויה

בטקסט המקראי- לעם יש בעיות תקשורת קשות עם משה ואילו יחסיה של מרים עם העם זורמים כמו מים .

האגדה מספרת, שבאר מרים הפסיקה לנבוע אחרי מות מרים, אבל המשיכה לנדוד עם בני ישראל עד הגיעם לכנען, נכנסה עימם לארץ והתמקמה בתוך הר הבית מתחת קודש הקודשים. תהא הבאר אשר תהא, החשוב הוא שהאגדה הציבה שני מודלים של נבואה. המודל של מרים, על פי האגדה, הוא הרבה יותר פתוח, חופשי ואינדיבידואליסטי, והרבה פחות אלים ומצווה מנבואת משה. האגדה מספרת שבאר מרים תשוב לנבוע באחרית הימים. כלומר, גם חכמי המשנה חשבו שדגם הנבואה של משה אינו היחיד, ואינו בהכרח הטוב מבין דגמי הנבואה האפשריים. הרי אפילו האל אומר שדגם הנבואה של משה מתאים לו ולתקופתו בלבד. לעתיד לבוא, תשוב באר מרים לנבוע, כלומר, ישוב דגם הנבואה של מרים – נבואה שיש בה דיאלוג וקשר אישי בין האל לאדם, נבואה העומדת מנגד לאוהל מועד. כשמרים רוצה לומר את דברי הנבואה שלה, היא יוצאת עם הנשים בתופים ובמחולות, כך שנבואתה גם הרבה יותר קשורה וקרובה לגוף, לעומת נבואת משה הנזיר, המנותק מגופו, שהיא מילולית ומלאת חוקים וציוויים. כלומר, לא רק שנבואת מרים מעורה יותר בעולם הזה, היא גם באה בצורות שאינן בהכרח מילוליות – שפיעת מים, נגינה וריקודים וכו'. ודווקא נבואת מרים היא זו הקשורה באחרית הימים, בזמן הגאולה. זהו הדגם הנחפץ, הדגם של הזמן הבא אחרי המצב הנוכחי. כשהאל אומר למשה שלא יזכה להיכנס לכנען, הוא מתרץ זאת על ידי איזכור סיפור על מי מריבה. יתכן מאוד שהכוונה למריבה, או לויכוח, בה עסקנו כאן. האל לא רוצה את דגם הנבואה של משה בכנען. דגם זה היה טוב ונכון בתקופת הולדתו והתבגרותו של העם בנדודיו במדבר, אך כשמתיישבים וחיים מן האדמה, יש צורך בדגם נבואה שונה .

אז מה בין נביאותה של מרים לנביאותו של משה? משה מבכר את ענני הכבוד הלבנים על פני האשה הכושית אשר לקח, הוא מעדיף את נבואת המערה של הר סיני - בלי חלומות ובלי סמלים, דיבור ישיר וחף מכל מורכבות של מציאות נזילה.

מרים, לעומתו, מתנבאת באמצעות גופה בלב המחנה, בין נשים ובין גברים. זו הסיבה ש"ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל בן בוזי הכהן" ולא בגלל שהיא שפחה והוא כהן, אלא שהיא נקבה והוא זכר. זו הנבואה הנקבית של מרים שראתה מה שראתה על הים ומיד: 'ותקח מרים אחות אהרן את התוף בידה ותצאן כל הנשים אחריה בתופים ובמחולות'. מרים מנבאת ברגליים, בתופים ובמחולות, בגופה שלה. היא לא נכנסת לחדר חשוך, מדליקה נר ועמלה עד אשר יצאו חרוזים במשקל מדוייק של שירת-הים - היא יוצאת עם הנשים ומרקדת.

ומה התוצאה של נבואתה? מים מתוקים, באר, מים חיים. מרים מתכחשת למרירות שהעניק יהוה לנבואתה וכך גם לשמה הפרטי. כאשר משה כבר נלאה מהעם הצמא למים ומתאונן פעם אחר פעם, מתגלה בארה של מרים שאיננה מתייבשת לעולם: 'אז ישיר ישראל [משה שותק, רק ישראל שרים ד.א.] את השירה הזאת עלי באר עני-לה. באר חפרוה שרים כרוה נדיבי העם במחוקק במשענותם וממדבר מתנה .'¹

"וכך היתה הבאר שהיתה עם ישראל במדבר דומה לסלע מלא כברה, מפכפכת ועולה כמפי הפך הזה, עולה עמהן להרים ויורדת עמהן לגאיות. מקום שישראל שורין היא שורה כנגדן במקום גבוה כנגד פתחו של אהל מועד, נשיאי ישראל באין וסובבין אותה במקלותיהן ואומרים עליה את השירה 'עלי באר ענו לה עלי באר ענו לה' והן מבעבעין ועולין כעמוד למעלה, וכל אחד ואחד מושך במקלו, איש לשבטו ואיש למשפחתו."

כשמשה רוצה להוציא מים מהסלע הוא חייב להכות בו במקל. משה כבר מתורגל הניסים שחוצים את הים, ניסים חותכים. אבל שיריה של מרים יודעים לגרום לבאר לזוב מים מעצמה, לפעפע בתוך המחנה, כנגד אוהל מועד, מעניקה ממימיה לכולם, איש איש מושך ממנה מים לפי רצונו וכוחו. כאן לא צריך מקלות, די בשירה מול הבאר וכבר זבים ממנה מים ואיננה פוסקת לעולם ועד היום היא מפעפעת בתוך ימה של טבריה, ותמשיך לפעפע כנראה גם אם אי פעם הכנרת תתייבש.